

III. RÉSZ

Glosszárrium

A TARTALMI SZABÁLYOZÁSSAL ÖSSZEFÜGGŐ KIFEJEZÉSEK, DEFINÍCIÓK

A fejezet célja, hogy segítse a Nemzeti alaptanterv alkalmazóit, a keret- és a helyi tantervek, valamint a tankönyvek készítőit és a programfejlesztés szakembereit a tartalmi szabályozáshoz szükséges kifejezések és definíciók, alapfogalmak egységes értelmezésében. Az e fejezetben ismertetett jelentésű, Nat-ban szereplő kifejezések, definíciók kizárólag a tartalmi szabályozás elemeinek megértéséhez szolgálnak alapul.

Alaptanterv

Tantervtípus, mely meghatározza egy adott iskolarendszeren belül annak teljes képzési idejére szóló, minden iskolára és tanulóra vonatkozóan az általános képzés (→) keretében zajló nevelő-oktató munka kötelező közös céljait. A magyarországi közoktatásra értelmezi az Európai Unióban elfogadott ún. kulcskompetenciákat (→), megvilágítja az iskola világával szorosan kapcsolatban álló intézményrendszer (óvoda, kollégium, szakképzés, közművelődési intézmények stb.) és az iskola műveltségképének összefüggéseit, megalapozza az alaptantervvel összefüggő minőségirányítási teendőket. Kiemelten tartalmazza a nevelő-oktató munka alapjául szolgáló, az egyes tartalmi szakaszokban érvényesítendő fejlesztési feladatokat (→) és közműveltségi (→) tartalmakat. Definiálja a közvetítendő műveltség fő területeit (az ún. műveltségi területeket (→) és a műveltségi területeken átívelő, ún. fejlesztési területeket, nevelési célokat (→). Iránymutatóul szolgál a kerettantervek (→), az oktatási programok kidolgozóinak, a tankönyvíróknak és -szerkesztőknek, a tanítási segédletek és eszközök készítőinek, az állami vizsgakövetelmények (→), valamint az országos mérési eszközök összeállítóinak, és természetesen az iskolák tantestületeinek. Összehangolja a központi és helyi tantervpolitikát (→), a pedagógiai intézmények szereplőinek (tanulók, pedagógusok, szülők és fenntartók) a tevékenységét.

Általános képzés

Az alapvető műveltségi javak iskolai közvetítése, az ezekhez tartozó kompetenciák optimális fejlesztése. Szervezeti kereteit az iskolázás általánosan képző szakaszai adják. Az általános képzés során elsajátított tudás és készségek rendszere teszi alkalmassá az embert meghatározott feladatok, problémák megoldására, és alapozza meg a különböző szintű szakképzést. Alapvető műveltségi javakon a tanulási képességek, elemi kultúrtechnikák, kulcskompetenciák (→) és a társadalomban elfogadott közműveltség (→) egymással összefüggő rendszerét értjük.

Általános műveltség

Az emberre, az emberek csoportjaira, közösségeire, a társadalomban érvényesülő különböző kapcsolatrendszerekre, a tudományra, a technikára, a gazdaság, a munka világára, a természeti és az épített környezetre, a művészetekre, a kommunikációra, a magatartásra, a kultúrára magára, annak elsajátítására (a tanulásra), a továbbfejlesztésére-alkalmazására vonatkozó alapoknak az ember értékeiben, motivációiban, tudásában (kognitív struktúráiban), tevékenységében megnyilvánuló rendszere. A kultúra minden lényeges területét felöleli, összhangba rendezi: a mindenki számára lényeges és szükséges, az általános képzés (→) és a szakképzés, az iskoláztatás befejezése utáni (ön)művelés közös tartalmi feltételeit foglalja magában. Az általános műveltség korszakonként, kultúránként különböző tartalmú, rendszerű, színvonalú. Napjainkban Magyarországon meghatározóak a magyar, az európai és az egyetemes műveltség egymásba épülő elemei. Fő jellemzője a tradícióknak, a jelen kérdései iránti érdeklődésnek és a jövő felé irányuló figyelemnek a harmóniája, a nyitottság a kultúra szerkezetében érvényesülő változásokra és a társadalmi élet különböző területein megmutatkozó érvényessége (relevanciája). A közoktatás számára értelmezett általános műveltség a kulcskompetenciák (→), tudások azon rendszere, melyet a társadalom művelt (középfokú szinten iskolázott) állampolgárától elvár.

Attitűd

Az egyén tartós beállítódását, értékelő viszonyát jelenti valamilyen tárgy, személy vagy elvont fogalom irányában. Érzelmi (affektív), gondolati (kognitív) és cselekvéshez kötött (konatív/viselkedéses) összetevői vannak. Ezek a tárgy (személy vagy elvont fogalom) iránti pozitív vagy negatív viszonyt fejezik ki, a tárgyról (személyről vagy elvont fogalomról) rendelkezésre álló ismereteket és a tárggyal (személlyel vagy elvont fogalommal) kapcsolatos eljárásmodokat tartalmazzák. Mindez befolyásolja a környezetből történő információfelvételt, a célok értelmezését, és lehetővé teszi, hogy az egyes helyzetekre gyorsan, biztonsággal reagálhasson az egyén. Az attitűdök tanultak, viszonylag állandóak és nehezen változnak.

Differenciálás

Különbőségtevést jelent, és arra utal, hogy nem feltétlenül ugyanazt és nem szükségszerűen ugyanúgy tanítjuk minden tanulónak. A differenciálás lényege az egyénre szabott tanítás, az egyes tanulókhoz való alkalmazkodás. Megkülönböztetünk tartalmi differenciálást, amely azt jelenti, hogy a tanulók képessége (→) és érdeklődése is szerepet játszik a tananyag (→) megválasztásában. Vonatkozhat a differenciálás a tanulás-tanítás módszereire és eszközeire, a tanulók fejlesztésének különböző kompetenciaterületeire (→), továbbá beszélhetünk a követelmények és az ezek teljesítésében eltérő ütemű előrehaladás (→) szerinti differenciálásról, ami a gyorsabban és a lassabban haladó tanulók közötti különbségtételt jelenti, de nem okozhatja a lemaradás fokozását.

Élethosszig tartó tanulás

Az élethosszig tartó tanulás célja a megfelelés a tudásalapú társadalom követelményeinek a szakmai tudás és készségek terén, valamint a teljes körű részvétel biztosítása a társadalmi-gazdasági életben. Az élethosszig tartó tanulás biztosítja azt a képességek további változását hozó önfejlődést, amelyet az új technológiák, a munkaerőpiac és a modern társadalom kihívásai igényelnek. Az élethosszig tartó tanulás szélesebben is értelmezhető, így az élet minden területére kiterjedő formális, nem formális és informális tanulást is magában foglalja.

Fejlesztési feladat

Jellemzően a tananyag (→) feldolgozása során a tanár (tanító) által megszabott és a tanuló által végrehajtott tevékenységi (→) forma, amely a képességek, kompetenciák fejlesztését szolgálja. A Nat a tanulók képességeinek fejlődéséhez szükséges fejlesztési feladatok meghatározásával ösztönzi a személyiségfejlesztő oktatást. A fejlesztési feladatok (→) meghatározzák a tanulók képességfejlesztésének különböző területeit. Kijelölik, hogy mely kulcskompetenciák (→) fejlesztése kívánatos az iskoláztatás képzési szakaszaiban. Szükségképpen különböző absztrakciós szinten fogalmazódhatnak meg, és a pedagógiai folyamat különböző aspektusaira helyezik a hangsúlyt. Gyakran tanulásszervezői tevékenység (→) leírásaként, megnevezéseként jelennek meg, más esetben a fejlesztés érdekében elvégzendő tanulói tevékenységet (→) fogalmazzák meg. Különleges szerepet töltenek be a tantervi szabályozásban a kiemelt fejlesztési feladatok (→), melyek az iskolai oktatás valamennyi elemét áthatják, elősegítik a tantárgyközi kapcsolatokat (→) erősítését, a tanítás-tanulás (→) szemléleti egységét, a tanulók személyiségének fejlődését.

Fejlesztési területek – nevelési célok

A műveltségi területeken (→) átívelő fejlesztési területek – nevelési célok (→), a kulcskompetenciákkal együtt (→) az iskolai nevelés-oktatás szinte valamennyi elemét áthatják, elősegítik a tantárgyközi kapcsolatokat (→) erősítését, a tanítás-tanulás (→) szemléleti egységét, a tanulók személyiségének fejlődését.

Helyi tartalom

A helyi tartalom kifejezésen: a) az iskolát környező, azt igénybe vevő helyi társadalom – mindennapi és „ünnepnap” – kultúrájának, földrajzi, természeti, történelmi, gazdasági környezetének, tradícióinak és jövőképeknek (a helyi kultúrának) sajátos elemeit; b) az iskola jellegzetes tanulói csoportjainak sajátos (általuk deklarált vagy az iskola szakmai tevékenysége (→) során felismert-feltárt) nevelési-oktatási szükségleteit, igényeit értjük. Ennek megfelelően a tantervi programban a helyi tantervekben (→) megjelenő helyi tartalom lehet hozzáadással létrejött többlet, illetve jelenthet bizonyos átértelmezést.

Helyi tanterv

A háromszintű tantervi szabályozás legalsó, de a gyakorlat szempontjából legmeghatározóbb szintje, melyet egy iskola pedagógiai programjában (→) kitűzött céljainak, alapelveinek megfelelően kiválaszt, összeállít. Az iskolák helyi tantervei jellemző módon úgy alakulnak ki, hogy az egyes nevelőtestületek a helyi sajátosságoknak megfelelően választanak az oktatásért felelős miniszter által jóváhagyott kerettantervek (→) közül, és azt a megadott keretek között saját viszonyaikra adaptálják. A helyi tantervek iránti alapvető követelmény, hogy megfeleljenek annak a választott kerettantervnek (→), amely elkészítésük alapjául szolgál, továbbá az iskola arculatára jellemzően töltsék meg a helyi tartalomnak (→) megfelelő tanítási-tanulási (→) tartalmakkal és tevékenységekkel (→) a rendelkezésükre álló, átlagosan 10%-os szabad időkeretet. A követelmények (→) és a tananyagok (→) időbeli elrendezése és a hozzárendelt eszközök rendszere az alapító okiratában meghatározottak szerint az iskola hagyományos partnereinek elvárásait és fejlesztési elképzeléseit teljesíti. Helyi jellegét az adja, hogy legitimációjában szerepet játszik a helyben érintettek megegyezése, a nevelőtestület elfogadó döntése, a különböző résztvevők, partnerek támogató véleménye, a fenntartó jóváhagyó döntése. Másodlagos, de nem elhanyagolható jellemzője, hogy a helyi kultúra elemeit is az elfogadott mértékben tartalmazza. A helyi kultúrán a helyi társadalom tradícióit és jövőképét egyaránt értjük.

Készségek, képességek

A készség a tevékenységnek (→) olyan automatizált, gyakran túltanult összetevője, amely tudatos kontrollt nem igényel, a figyelmi-végrehajtó rendszerközvetlen ellenőrzése nélkül is működik. A készségeknek ez az alapvető tulajdonsága nem zárja ki, hogy a tudatos tevékenységnek (→) automatizált komponenseként működjenek. A készség megszerzése, kialakulása szabályok ismeretén és azok sokszori alkalmazásán nyugszik (pl.: helyesírási készség). A képesség veleszületett, a biológiai fejlődés programja és a környezet kölcsönhatásában változik, s kimenetében valamilyen cselekvésre, teljesítményre való alkalmasságot jelent. A képesség alakulása olyan hosszabb időt igénybe vevő folyamat, amelynek a gyermek-és serdülőkor egy adott szakaszában (pl.: a logikus gondolkodás képessége) való megjelenése törvényszerű, s ez a készségek kialakításának alapját adja. A készségek elsajátításának és elsajátításának feltétele a szükséges bázisképességek megfelelő szintje. A képességek veleszületettek, s fejleszthetőek. A biológiai és környezeti (család, iskola, stb.) hatások adják a képesség fejlesztésének természetes feltételét; a képességek rendszere az emberi tevékenység (→) folyamán fejlődik, változik. Vannak olyan általános képességek (intelligencia, kreativitás, a megismerő rendszer összetevői), amelyek a tevékenységformák (→) széles körében jutnak kifejezésre; és vannak olyan különleges képességek, amelyek valamilyen speciális területen jelennek meg (kézügyesség, zenei képesség, élénk, képszerű fantázia, képesség egyes sportágakban eredmény elérésére). A képesség kapcsolata a készséggel szoros, hiszen annak alapját adja, a készség és ismeret pedig egy és ugyanazon dolognak

két olyan egymást kölcsönösen feltételező és meghatározó összetevője, amelyek a kompetenciákat együtt határozzák meg.

Kereszttantervi, (tantárgyközi) elem

A keresztntantervek műveltségi területeken (→) és tantárgyakon (→) átívelő, közös fejlesztési feladatok (→). Keresztntantervekről akkor beszélünk, ha egy-egy téma tanítása-tanulása (→) nem egy műveltségi terület (→) /tantárgy (→) keretei között, hanem több összehangolásával valósul meg. A közös követelmények (→) elősegítik a tantárgyak (→) közti válaszfalak lebontását, biztosítják a tanítás-tanulás (→) szemléleti egységét, következőképpen a tanulók személyiségének fejlődését. Lényegében ide tartoznak a fejlesztési területek (→) és a kulcskompetenciák (→), de a keresztntantervi követelmények (→) az új Nemzeti alaptantervben (→) tartalmi elemekkel is bővülnek.

Kerettantervek

Az oktatásért felelős miniszter az iskolázás adott szakaszára, adott tartalmaira vonatkozóan – a Nemzeti alaptantervre (→) épülve és a helyi alkalmazáshoz alapul szolgálva – választható kerettanterveket hagy jóvá és ad ki. A jóváhagyás feltétele, hogy a kerettanterv segítségével megvalósítható-e a Nemzeti alaptantervben (→) meghatározott fejlesztési feladatok (→) és közműveltségi tartalmak (→), illetve kapcsolhatóak-e hozzá olyan részletesen kidolgozott oktatási programcsomagok, amelyek a kerettanterv iskolai helyi tantervként (→) való alkalmazását szakmailag segítik. A kerettantervek egyrészt meghatározzák a tantárgyak (→) rendszerét, az egyes tantárgyak (→) időkeretét (óraszámát), a tananyag (→) felépítését és felosztását az egyes évfolyamok között, továbbá az adott szakasz befejező évfolyamának kimeneti követelményeit, másrészt kijelölik a tankönyvek meghatározó tartalmát. Mindezekkel kapcsolatban az egyes kerettantervek saját rendszerükön belül is megfogalmazhatnak alternatívákat, választható megoldásokat. A kerettanterveket a megadott keretek között saját viszonyaikra adaptálják az iskolák. A kerettantervek adott iskolatípusra (általános iskola, gimnázium, szakközépiskola, szakiskola stb.) készülnek.

Kompetencia, kulcskompetenciák

A kompetencia az ismeretek, készségek olyan ötvözete, amely megfelelő attitűdökkel társulva biztosítja, hogy az egyén képes és kész legyen egy adott helyzetben hatékonyan és sikeresen cselekedni. Az Európai Unió értelmezéseiben, kulcskompetencia-ajánlásaiban a kompetencia egy olyan dinamikusan alakuló komplex kognitív és pszichikus struktúra, mely az ismeretek, képességek, készségek és attitűdök rendszeréből épül fel, és az egyént adott tevékenységek elvégzésére teszi képessé. A tantervben e kompetenciák, továbbá fejlesztési feladatok (→), tevékenységek (→), képességek és készségek (→) kapnak szerepet, mindig feltételezve mögöttük egy tudásrendszert (→) is.

A különböző kompetenciarendszerek (→) közül a magyarországi Nemzeti alaptanterv (→) az EU konvencióját, azaz az úgynevezett kulcskompetenciáit tekinti irányadónak. Bizonyos értelemben az itt meghatározott kulcskompetenciák (→) egyfelől megrajzolnak egy általános műveltségképet (→), másfelől meghatároznak egy korszerű nevelésfelfogást is.

Követelmények

Egyrészt azon fejlesztő feladatok összessége, rendszere, mellyel a közoktatási intézmények a törvény előírta időegységeken belül a tanulók személyiségét a lehető leghatékonyabb módon fejleszthetik. Másrészt a közoktatási rendszer adott szakaszát lezáró, a kerettantervben (→), helyi tantervben (→) megfogalmazott, illetve a szakasz végére felállított egységes rendszer, melyet tantervi követelmények formájában adnak közre. A tanulói teljesítmény és továbbhaladás értékelésének alapjául szolgáló strukturált, kifejtett norma-, illetve kritériumrendszer.

Közműveltség

Közösségi értékű elismert, lényeges (releváns) tudás (→), mely magában foglalja az együttműködéshez szükséges készségeket, képességeket (→) és kompetenciákat is. Tartalmaz közösségi és személyes értéktudatot, nemzeti és európai azonosságtudatot, valamint ezek átéléséhez közös erkölcsi normákat. Jellemzője még a kritikai gondolkodás, szabadság, felelősségtudat, valamint a fenntarthatóságra, megőrzésre és megújulásra való törekvés is.

A (nemzeti) közműveltség alapjai a következőkben foglalhatók össze:

- közösségi értékű elismert, lényeges (releváns) tudás (→);
- az együttműködéshez szükséges készségek, képességek (→), kompetenciák (→);
- közösségi és személyes értéktudat, nemzeti és európai azonosságtudat;
- közös erkölcsi normák;
- kritikai gondolkodás, szabadság, felelősségtudat;
- fenntarthatóság, megőrzés és megújulás.

Műveltségi terület

Az oktatás tartalmának a nemzeti és egyetemes kultúra tartományából társadalmi, pedagógiai, pszichológiai és logikai szempontok alapján kiválogatott és elrendezett közműveltségi elemei. A Nemzeti alaptanterv – mind tudományelméleti, mind didaktikai szempontból tudomásul véve a korszerű műveltség integratív jellegét – átfogó műveltségi területeket ír körül. E műveltségi területek alkalmasak arra, hogy rendszerekhez igazodva önálló vagy integrált tantárgyak (→) jöjjenek létre a keret- (→) és helyi tantervekben (→), tantervi programokban, melyek már természetszerűen tantárgyakat (→) definiálnak.

Nemzeti alaptanterv

A magyar nemzeti köznevelés és közoktatás szabályozásának alapdokumentuma. Nem a hagyományos értelemben vett tanterv, mivel nem ír elő tantárgyakat (→), óraszámokat és évfolyamonkénti tananyag-elrendezést (→). Inkább alap a keret- és helyi tantervek (→), tantárgyi programok, vizsgakövetelmények (▶▶), tankönyvek és más taneszközök készítéséhez. Az alaptanterv (→) nemzeti jellegét az adja, hogy a közös nemzeti értékeket közvetíti és szolgálja, és ezzel hozzájárul a nemzeti hagyományok ápolásához, valamint a nemzeti azonosságtudat fejlesztéséhez. A Nemzeti alaptantervet a Kormány rendeletben adja ki. A nemzeti köznevelési törvény adta előírás szerint ciklikusan sor kerül az alaptanterv felülvizsgálatára.

Tanulási-tanítási folyamat

A tanulók és a tanár, valamint a tanulók egymás közötti kommunikatív és interaktív cselekvései, tevékenységei (→) sorozata. E folyamatban sor kerül egyrészt a tananyag (→) (közműveltségi (→) tartalom) aktív feldolgozására, hatékony elsajátítására, a tanulók kompetenciáinak fejlesztésére, másrészt e közben kialakul a tanuló képessége az önálló tanulásra, a saját kognitív folyamatok tudatos megragadására (metakogníció), valamint a tanulási motiváció magas szintű szerveződésére. Ebben a folyamatban a tanítási tartalom pedagógiaileg indokolt, differenciált egységeinek továbbadása, elsajátíttatása a tanulási törvényszerűségek figyelembevételével, folyamatos visszacsatolással, a megfelelő motiválás biztosításával, a tanulók aktív részvételével kerül közvetítésre.

Tantervi tananyagtartalom (tananyag)

A tanítás és tanulás tantervkészítők által kiválasztott, didaktikailag elrendezett tudásanyaga (→). A tantervi tananyagtartalomnak általában két szintje van. Az első szinten található az a tantervi tartalom, amely részletes felsorolás formájában („kánon”) megadja az adott terület, tantárgy (→) legfontosabb adatait, témáit, témaköreit, fogalmait, képleteit, helyneveit, személyeit, műveit, nyelvtani szabályait stb. A második szinten található azokat a tartalmakat, amelyek több téma együttesét, csomópontjait jelentik, összefüggésekre, kulcsfogalmakra (→) helyezik a hangsúlyt, a közműveltség (→) közvetítése szempontjából relevánsak.

Tanulói tevékenység

Azon tevékenységek rendszere, melyek során – tanítói, tanári tanácsadás, irányítás és értékelés mellett – a tanuló feldolgozza, elsajátítja a tantervben definiált iskolai tananyaghoz (▶▶) rendelt (iskolában elsajátítható, elsajátítandó) követelményeket (→).

Tanári, tanítói tevékenység

A tanulói tevékenységek (→) hatékonyságát segítő pedagógiai eljárások: például motiválás, az információhoz jutás szervezése, egyéni tanulási utak segítése, a csoportbéli tanulási kooperáció előmozdítása, diagnosztikus, formatív és szummatív értékelések elvégzése, diagnosztikus és prognózisok felállítása.

Tantervi idő felosztása

A jogszabályokba (finanszírozási és mentálhigiénés szempontokat összefüggésükben mérlegelve) foglalt tanítási idő pedagógiai céloknak megfelelő felosztása tantárgyak (→) és évfolyamok szerint. Hagyományosan heti óraszám, újabban tanévi összóraszám szerepel a tantervekben, jelezvén, hogy didaktikailag elfogadottak az epochális megoldások (projekthetek, modulok (→), kurzusok stb.) is.

Tanulási eredmények

Olyan kimeneti követelmények (→), a képzés végére elérendő konkrét célok, melyeket a tanulók a tanítási-tanulási folyamat eredményeképpen, a képzés elvégzésével érhetnek el. A képzési eredményeket általában a tanulók által elérendő 1. ismeretekben, tudásban 2. képességekben, készségekben 3. attitűdökben, elkötelezettségekben, nézetekben, felelősségvállalásban, viselkedésben, azaz mindezt együttvéve kompetenciákban írják le.

Vizsgakövetelmények

Az egyes tanulói teljesítmények és a jogszabályban rögzített normák összehasonlítására alkalmas kritériumrendszer az oktatási rendszer ún. nagyszakaszainak határain. A magyar oktatási rendszer hagyományosan az érettségi vizsgát tekinti ilyennek. A kompetencia (→) alapú tanítás- és tanulásfelfogás a teljesítmények értékelésében az iskolázás során elsajátított tudás (→) alkalmazásának ad prioritást. A jogszabályban rögzített vizsgakövetelmények (pl.: Érettségi követelmények, Szakmai és vizsgakövetelmények) a Nemzeti alaptantervre (→) épülnek.